

Dialekterna och språkpolitiken – behövs det en svensk dialektpolitik?

Henrik Rosenkvist

1. Inledning

Sverige tycks aldrig ha varit ett enspråkigt land. Från äldsta tid har samiska talats i delar av landet, eller i riksbildningens utkanter, och dessutom ingick en stor finsktalande befolkning i Sverige från medeltiden fram till 1809; man kan också anta att det har talats främmande språk, och sannolikt inte bara lågtyska, i handelsstäderna. Ändå har det saknats en språkpolitisk debatt i Sverige under mycket lång tid – först 2005 antog den svenska riksdagen fyra mål för en svensk språkpolitik, och Olle Josephson (2006) understryker att detta är de första vacklande stegen: ”Svensk språkpolitik är alltså en typisk ettåring: liten, oerfaren och tämligen maktlös, men ivrig, nyfiken och expansiv”. Tre år senare, 2009, antogs Språklagen, vari svenska språkets ställning regleras, och språkrättigheter för invandrade svenskar med andra modersmål och för de svenska nationella minoriteterna fastställs.

Ett incitament för Språklagen och för ett värnande av det svenska standardspråket var att man under det sena 1900-talet uppfattade att svenskan var hotad av engelskan. Dåvarande ordföranden för Svenska språknämnden Ulf Teleman och ledamoten i samma sällskap Margareta Westman (1997; se också Teleman 1992) menade bland annat att det fanns en risk för att svenska trängdes ut från vissa domäner (modern teknik, teknisk, naturvetenskaplig och medicinsk forskning etc.) (se Melander 2001:17f för en överblick). Teleman & Westman (1997) förde fram två rationellt grundade argument för bruket av svenska – diskurser som förs på engelska utestänger medborgare i Sverige som inte talar engelska (demokratiargumentet), och de blir dessutom mindre komplexa/nyanserade än om man använder sitt svenska modersmål (effektivitetsargumentet). En satsning på svenska innebär dock inte på något sätt att bruket av andra språk ska motverkas:

En viktig pedagogisk uppgift blir det dessutom att visa att det inte behöver finnas någon motsättning mellan ett stärkande av det svenska språkets betingelser och en fortsatt ambition att öka tvåspråkigheten i befolkningen och inte heller mellan ett stöd för nationalspråket svenska och satsningarna på minoritetsspråkens villkor i vårt land. (Teleman & Westman 1997:16)

De tre kategorier av språk som diskuteras av Teleman & Westman (1997) är alltså nationalspråket svenska, minoriteternas språk och de språk som talas av invandrare. Det är värt att notera att de två argument som gäller det svenska språket inte i samma utsträckning är giltiga för de övriga två kategorierna av språk. Att använda sitt icke-svenska modersmål tillkommer såväl nationella minoriteter som invandrare, och detta motiveras inte i första hand av nationella demokrati- eller effektivitetsargument. Snarare kan man tala om ett rättighetsargument, som dock inte nämns explicit.

Dessa tre kategorier av språk är också de som sedan figurerade i språknämndens handlingsprogram (1998) och i de debatter som så småningom mynnade ut i Språklagen 2009 – en utförlig sociolingvistisk analys av denna diskurs ges av Milani (2007). En överblick av den senare språkpolitiska utvecklingen i Sverige och i de övriga nordiska länderna ges av Josephson (2015), medan Josephson (2018) beskriver språkpolitiken i Sverige.

I den här artikeln är ämnet emellertid en fjärde språkkategori: de svenska dialekterna, och i synnerhet de dialekter som avviker så mycket från standardsvenska att de på lingvistiska grunder skulle kunna betraktas som separata språk. Europarådets minoritetsspråkskonvention (MSK) antogs 1992 och ratificerades av Sverige år 2000 (SÖ 2000:3). Till följd av MSK har flera länder uppgraderat traditionella dialekter till minoritetsspråk (som till exempel kasjubiska i Polen), men detta är alltså inte fallet i Sverige, och någon egentlig debatt om denna fråga har inte förekommit. Teleman (1992:9) noterar att dialekterna har försvagats kraftigt till följd av riksspråkets inverkan – detta är ju naturligtvis en mer än sekelgammal process – men detta uppfattas alltså inte som ett problem, medan engelskans inflytande på standardsvenskan däremot ses som en bekymmersam utveckling som bör diskuteras och motarbetas. Frågan om dialekternas status, nuvarande tillstånd och eventuella överlevnad är dock intressant i sig, och det kan också finnas anledning att diskutera varför Sverige avviker i sin tillämpning av MSK när det gäller dialekterna.

I följande avsnitt introduceras Europarådets minoritetsspråkskonvention (MSK) och dess följder, och sedan går jag närmare in på hur konventionen har tolkats, utretts och tillämpats i Sverige. En viktig del av artikeln utgörs av en fallstudie av hur frågan om älvdalskans status har hanterats av språkaktivister, lingvister och myndigheter – ingen annan språkvarietet har

diskuterats i samma utsträckning, och det är därför som älvdalskan lämpar sig för detta ändamål.¹ Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion där jag återanknyter till frågan i rubriken: behövs det en svensk dialektpolitik?²

2. Språkrättigheter – en kort bakgrund

MSK kan ses som en följd av att olika internationella organ, varav FN har varit ledande, uppmärksammat olika typer av diskriminering i ökande grad från slutet av det andra världskriget. Redan i FN:s deklaration om de universella mänskliga rättigheterna (1948) nämns språk som en möjlig diskrimineringsgrund, tillsammans med ras, hudfärg, kön, religion etc. Dock har språk i detta avseende inte fått samma uppmärksamhet som till exempel diskriminering på grund av kön eller religion i den internationella forskningen – ett exempel är att Raoul Wallenberg-institutet, ett centrum för forskning om mänskliga rättigheter, inte har någon forskare som fokuserar på språkrättigheter. Anna Bruce, en av institutets medarbetare, uppger att hon inte heller känner till någon svensk forskare som har språkrättigheter som sitt främsta intresseområde, utan språkrättigheter – i den mån sådan forskning förekommer – studeras enbart i anslutning till forskning om minoriteter (Anna Bruce, personlig kommunikation 2019).

Forskningen om språkrättigheter, på engelska *language rights*, *linguistic rights* eller *linguistic human rights* (LHR), fick något av ett genombrott 1996, då konferensen World Conference on Linguistic Rights hölls i Barcelona. Konferensen uppmärksammande särskilt de problem som urbefolkningar och andra minoritetsgrupper drabbas av när deras språk (och därmed deras kultur och identitet) hotas av nationella majoritetsspråk, vilket kan leda till språklig utarmning och/eller språkdöd. Konferensen mynnade ut i en deklaration om universella språkrättigheter (Universal Declaration of Linguistic Rights, eller UDLR), som dock inte har antagits officiellt av UNESCO/FN. När det gäller individuella språkrättigheter sägs bland annat följande:

This Declaration considers the following to be inalienable personal rights which may be exercised in any situation: the right to be recognized as a

¹ Jag ska inte sticka under stol med att jag själv har engagerat mig i frågan om älvdalskans framtid.

² Det säger sig självt att alla detaljer och förvecklingar som berör MSK, dess hantering i Sverige och älvdalskans ställning inte rymms inom ramarna för denna artikel, och därför har jag fått göra ett urval. Karlander (2017) redovisar de nationella turerna kring älvdalska mer i detalj, ur ett sociolingvistiskt perspektiv.

member of a language community; the right to the use of one's own language both in private and in public; the right to the use of one's own name; the right to interrelate and associate with other members of one's language community of origin; the right to maintain and develop one's own culture; (UDLR, artikel 3)

Även om UDLR inte har erkänts officiellt har deklarationen ökat medvetenheten om språkrättigheter, och om att språk över hela världen försvinner i en ökande takt. Några forskare som har intresserat sig för svenska och nordiska förhållanden är Tove-Skutnabb Kangas (se till exempel Skutnabb-Kangas & Phillipsson 1994, 2001), Francis Hult (Hult 2004, 2012), Sally Boyd (Boyd & Huss 2004, Boyd 2007) och Kenneth Hyltenstam (1999, 2005). Särskilt Hyltenstam har haft ett stort inflytande på minoritetsspråkspolitiken inte bara i Sverige, utan också i Norge, där han har utrett kvänskans ställning.

I de svenska grundlagarna stadgas att det språk som en individ eller grupp talar inte får leda till diskriminering. Regeringsformen (2 §) anger att "Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet [...]". Vidare säger Språklagen (14 §) att de som tillhör nationella minoriteter och de som talar teckenspråk har särskilda rättigheter att använda sina respektive språk, men också att "Den som har ett annat modersmål [...] ska ges möjlighet att utveckla och använda sitt modersmål." och att "Det allmänna ansvarar för att den enskilde ges tillgång till språk enligt 14 §." (15 §). Var och en som bor i Sverige har alltså rätt att inte bli diskriminerad på grund av sitt språk, och rätt att använda och utveckla sitt modersmål – dock definieras inte termerna *språk* och *modersmål* i de respektive lagtexterna.

De svenska dialekternas status och eventuella rättigheter som tillkommer dialekttalare nämns inte i befintlig svensk lagstiftning. Medan 1800-talets språkvetare i likhet med senare tiders dialektologer såg ett stort värde i dialekternas roll som verktyg för att rekonstruera tidigare språkskeden, har samhällets syn varit en helt annan. Den officiella hållningen under början av 1900-talet uttrycks till exempel i en utredning från Ecklesiastikdepartementet från 1932:

Särskild uppmärksamhet kräver behandlingen av störande dialektala inslag och andra egenheter i uttalet. Egendomligheter, som avvika från uttalet hos de bildade på respektive orter, böra redan på lågstadiet bortarbetas. Allt efter dialektinflytandets olika styrka på olika orter kräver detta kursmoment ett större eller mindre arbete av lärare och lärjungar. (SOU 1932:31:9)

Man kan också erinra om Bergroth (1917), som avråder från bruket av finlandssvenska i sitt verk *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Också Teleman & Westman (1997:9) implicerar att icke-skrivna språk till sin natur är underlägsna officiella, nationella skrivna språk:

Det som ger kulturen självkänsla och rikedom är att de språk som bär upp den är samhälleliga språk, att de bär upp offentligheter. Det finns gott om exempel på att språk som bara är talspråk och hemspråk inte kan definiera och hålla ihop en kraftfull kultur. (Teleman & Westman 1997:9)

Teleman & Westman (1997) tycks alltså mena att enbart skrivna, officiella språk kan fungera som grund för ”en kraftfull kultur”, och därav följer att dialekter, som ju typiskt sett inte skrivs och som oftast talas i hemmen, inte kan utgöra en sådan kulturell grund och inte heller ge talarna ”självkänsla och rikedom”.

Någon förändring från denna och liknande formuleringar i hur det offentliga samhället betraktar dialekter kan knappast skönjas – i avsnitt 4 återkommer jag till hur Minoritetsspråksutredningen hanterade frågan om dialekternas status. Dock ger jag först en introduktion till Europarådets minoritetsspråkskonvention.

3. Europarådets minoritetsspråkskonvention

Minoritetsspråkskonventionen (MSK) antogs redan 1992, och den började gälla den 1/3 1998. Det grundläggande målet med MSK är att ”protect and promote regional and minority languages and to enable speakers to use them both in private and public life” (MSK:s hemsida 2019). Hitills har 25 av medlemsländerna skrivit under och ratificerat den, medan 14 har avstått – några exempel på sådana länder är Grekland, Turkiet, Irland och Belgien; flera av de länder som har avstått har hanterat språkpolitiska frågor på andra sätt.

MSK:s kriterier för vad som är ett landsdelsspråk eller ett minoritetsspråk är uteslutande demografiska och språkvetenskapliga:

I denna stadga avses med a) "landsdels- eller minoritetsspråk" i) språk som av hävd används i ett visst territorium inom en stat av medborgare i den staten, som utgör en grupp, som till antalet är mindre än resten av befolkningen i den staten, och ii) som är annorlunda än den eller de officiella språken i den staten; (SÖ 2000:3, sid. 3)

För att omfattas av konventionen ska alltså ett språk ha en historisk grund där det talas (det ska vara autoktont), det ska ha färre talare än

majoritetsspråket, och det ska vara ”annorlunda”. Det senare kriteriet är avsett att utesluta dialekter av majoritetsspråket. Man bör notera att faktorer som etnicitet, kultur och religion inte ingår i MSK:s definitioner.

MSK är inte tvingande i den meningen att ett land lägger på sig en bestämd uppsättning åtaganden när man erkänner ett landsdels- eller minoritetsspråk, utan dessa varierar med vilket land det rör sig om, och vilket språk. Förutom åtta obligatoriska (och ganska vaga) åtaganden som nämns i del II av MSK finns det i del III ytterligare 68 mer specifika åtgärder, varav ett land bör välja minst 35 för varje enskilt språk. Österrike, som har sex språk som skyddas av MSK, har till exempel olika åtaganden för minoritetsspråken burgenlandkroatiska och romani i Burgenland, och ytterligare en uppsättning för slovenska i Steiermark. Ett annat tillvägagångssätt är att bara erkänna ett av de mer allmänt hållna åtagandena i del II, vilket Storbritannien har gjort för manx och korniska; det innebär i princip att Storbritannien erkänner manx och korniska som språk, men enbart förbinder sig att inte hindra att dessa språk används. Det finns alltså mycket stora möjligheter att anpassa MSK:s åtgärdsprogram efter språk, region och andra omständigheter. Ett land kan ge omfattande stöd åt ett visst språk (utbildning, forskning, bruk i officiella sammanhang och i media etc.) eller bara garantera att inte motarbeta det, och allt däremellan.

De medlemsländer som har ratificerat MSK till dags dato och de språk som har erkänts i varje land visas i tabell 1.³ Språk som traditionellt har ansetts vara dialekter i respektive land står i fet stil,⁴ och antal erkända landsdels- och minoritetsspråk i varje land anges i spalten längst till höger.

Rumänien	albanska, armeniska, grekiska, italienska, makedonska, polska, romani, rusinska, tatariska, jiddisch, bulgariska, kroatiska, tjeckiska, tyska, ungerska, ryska, serbiska, slovakiska, turkiska, ukrainska	20
Bosnien	albanska, montenegrinska, tjeckiska, italienska, ungerska, makedonska, tyska, polska, rumänska, rusinska, slovakiska, slovenska, turkiska, ukrainska, jiddisch, ladino	16
Polen	vitryska, tjeckiska, hebreiska, jiddisch, karaimska, kasjubiska, litauiska, lemko, tyska, armeniska, romani, ryska, slovakiska, tatariska, ukrainska	15
Ungern	armeniska, boyash, bulgariska, kroatiska, tyska, grekiska, polska, romani, rumänska, rusinska, serbiska, slovakiska, slovenska, ukrainska	14
Ukraina	vitryska, bulgariska, krimtatariska, gagauz, grekiska, tyska, ungerska, jiddisch, moldaviska, polska, rumänska, ryska, slovakiska	13
Serbien	albanska, bosniska, bulgariska, kroatiska, ungerska, romani, rumänska, rusinska, slovakiska, ukrainska, vlach	11

³ I tabellen förtecknas 23 länder. Två länder, Luxemburg och Lichtenstein, har ratificerat MSK men inte erkänt några minoritetsspråk, med motiveringen att det inte finns några.

⁴ Också de språk som talas i det forna Jugoslavien ansågs ju vara serbokroatiska dialekter för några decennier sedan, vilket understryker politikens betydelse för att skilja mellan språk och dialekt.

Slovakien	bulgariska, kroatiska, tjeckiska, tyska, ungerska, polska, romani, rusinska , ukrainska	9
Kroatien	tjeckiska, ungerska, italienska, rusinska , serbiska, slovakiska, ukrainska	7
Tyskland	danska, låg- och högsorbiska, nordfrisiska, Saterlandfrisiska, romani, låg-tyska	7
Österrike	kroatiska, slovenska, ungerska, tjeckiska, slovakiska, romani	6
Spanien	aragonesiska, asturiska, baskiska, katalanska, valenciska, galiciska	6
Storbritannien	korniska, irländska, skotsk engelska , skotsk gaeliska, walesiska, manx	6
Nederländerna	västfrisiska, limburgiska , låsaxiska , romani, jiddisch	5
Sverige	finska, meänkieli , samiska, romani, jiddisch	5
Armenien	assyrisk, grekiska, ryska, kurdiska,	4
Tjeckien	slovakiska, polska, tyska, romani	4
Norge	samiska, kvänska , romani, skandinavisk romani	4
Finland	karelska , samiska, svenska	3
Slovenien	ungerska, italienska, romani	3
Cypern	armeniska, maronitiska	2
Montenegro	albanska, romani	2
Schweiz	italienska, rätoromanska	2
Danmark	tyska	1

Tabell 1. Länder med språk som omfattas av MSK.

Av tabell 1 framgår att de flesta länderna i Europa har fler minoritetsspråk än vad Sverige har, och att det är på Balkan och i Östeuropa som MSK har fått allra störst genomslag.

Ett språk som återkommer på flera ställen i tabellen är rusinska (också känt som karpatiska eller – oegentligt – rutenska), som har erkänts som minoritetsspråk i sju länder – i Polen går en varietet av rusinska under namnet lemko (Ethnologue 2019). Rusinska har omkring 560 000 talare i Ukraina, och har tidigare klassificerats som en sydvästlig dialekt av ukrainska, men de senaste decennierna har det alltså fått ett officiellt erkännande i flera länder. Vårt grannland Polen har inte bara erkänt rusinska/lemko utan också den före detta polska dialekten kasjubiska, som talas av omkring 107 000 talare i norra Polen (Ethnologue 2019),⁵ och ytterligare 13 språk.

På ännu närmare håll har kvänska, karelska och meänkieli blivit uppgraderade från dialekter av finska till minoritetsspråk i respektive Norge, Finland och Sverige. Kvänska och meänkieli är ganska lika varandra, språkligt

⁵ Kasjubiska påminner om älvdalska i det att språket på senare tid har påverkats tämligen starkt av polska – tidigare var skillnaden mellan kasjubiska och polska avsevärt större (Lars Steensland, personlig kommunikation 2019).

sett, och är begripliga för en finstalande (Tove Skutnabb-Kangas, personlig kommunikation 2019), medan karelska är en östfinsk varietet som avviker mer från standardfinska. De flesta talarna av karelska bor i Ryssland.

4. Minoritetsspråkskonventionen i Sverige

MSK antogs 1992, som sagts ovan. I Sverige dröjde det tre år innan en utredning om huruvida Sverige skulle underteckna och ratificera MSK till-sattes. Under Jordbruksdepartementet tillkom Minoritetsspråkskommittén i oktober 1995, och kommittén hade sammansättning enligt nedan.

Carin Lundberg (s), ordförande, Ulf Kero (s), Birigta Wichne (m), Henning Johansson (Svenska Tornedalingars Riksförbund), Anita Kangas (Sve-
rigefinska Riksförbundet), Susanna Angeus Kuoljok (Sametinget), Lars
Lindgren, sakkunnig (Nordiska Zigenarrådet)⁶ (till okt. 1996), Bengt Sand-
ström, sakkunnig (Nordiska Zigenarrådet) (från okt. 1996), Susanne
Sznajderman Rytz, sakkunnig (Judiska centralrådet) (från mars 1997)

De språk som sedermera upphöjdes till minoritetsspråk var representerade i kommittén antingen från arbetets början (meänkieli, finska, samiska och romani) eller inkluderades senare (jiddisch).⁷

Efter ett års arbete fick kommittén i oktober 1996 ett tilläggsuppdrag: att också utreda frågan om hur Sverige ska ställa sig till Europarådets ramkonvention för nationella minoriteter. De två uppdragen slutredovisades i två olika rapporter (SOU 1997:192 och SOU 1997:193 *Steg mot en minoritetsspolitik*), men det är uppenbart att de två frågorna har utretts parallellt och att man mer eller mindre har bortsett från att MSK inte inkluderar faktorer såsom etnicitet, kultur och religion i definitionen av landsdels- och minoritetsspråk; dessa faktorer är ju viktiga för att identifiera minoriteter. Emellertid anges i SOU 1997:193 att språk kan fungera som ett definierande kriterium på en nationell minoritet. SOU 1997:193 anger att ”Religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell särart” (sid. 35) bör känneteckna en minoritetsgrupp, i kombination med att gruppen har historiska band till Sverige och att man strävar efter att behålla sin identitet.

⁶ Numera Romernas Riksförbund.

⁷ I kommittédirektivet från regeringen anges att ”Konventionen är ägnad att skydda och utveckla minoritetsspråk, inte språkliga minoriteter.” (SOU 1997:192, sid. 278). Det är oklart vad som avses med detta, eftersom MSK uttryckligen ska värna om språk med färre talare än majoritetsspråket.

På regeringskansliets hemsida (2019) anges att SOU:192 har titeln *Steg mot en minoritetspolitik - Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*, och att det är Justitiedepartementet som har ansvarat för utredningen.

Minoritetsspråkskommittén (MiSK) når slutsatsen att Sverige bör införa tre minoritetsspråk:

Vi har kommit fram till att samiska (dvs. alla varieteter samiska såsom sydsamiska, lulesamiska och nordsamiska), finska (dvs. alla varieteter finska såsom tornedalsfinska/meän kielï och standardfinska) samt romani chib (alla varieteter romani chib) är historiska landsdels- eller minoritetsspråk i Sverige som omfattas av definitionen i artikel 1 i konventionen. (SOU 1997:192, sid. 9)

MiSK inkluderar alltså meänkieli som en varietet av finska, och föreslår inte att jiddisch ska bli ett minoritetsspråk eftersom jiddisch dels har en oklar historisk grund i Sverige, dels har relativt få talare i Sverige. I bilagor återfinns särskilda studier av meän kielï (sic), romani chib och jiddisch, som är ganska omfattande.

När det gäller dialekterna utreds frågan av Kenneth Hyltenstam i bilaga 3: *Diskussion av begreppen språk och dialekt – med resonemang om meän kielis status som eget språk* (sid. 351–389).

Få människor tänker på att termerna språk och dialekt skulle vara problematiska. De flesta för att inte säga alla svenskar är överens om att svenska, finska, danska, engelska, franska, thailändska och swahili är språk. Likaså är man överens om att gotländska, dalmål, skånska, göteborgska, bornholmska, bergensiska, andalusiska och bayerska är dialekter - av svenska, danska, norska, spanska resp tyska. (Hyltenstam 1997:374)

Efter en längre utredning presenteras sju kriterier för vad som skiljer språk från dialekter, varav enbart de första två är i snäv mening språkvetenskapliga, nämligen att en dialekt måste vara besläktad med det språk den är en dialekt av, och att språkliga varieteter som är inbördes förståeliga inte är olika språk. De övriga fem kriterierna handlar till stor del om att ett standardiserat skriftspråk utgör ett viktigt kännetecken för vad som räknas som språk. Hyltenstams slutsats blir att det är ”de förhållanden som har med varieteternas sociopolitiska ställning att göra som i dagens samhälle bestämmer om en varietet ska kallas ett språk eller ej” (SOU 1997:192, sid. 389). Trots att MSK:s definitioner på vad som ska utgöra ett landsdels eller minoritetsspråk enbart innefattar de kriterier som angetts ovan framhäver alltså Hyltenstam bland annat standardisering – som inte nämns i MSK. I sammanhanget kan man notera att det är tveksamt om meänkieli, samiska och romani hade standardiserade skriftspråk av den typ som enligt Hyltenstam utmärker språk framför dialekter i slutet av 1990-talet.

I själva utredningen diskuteras de svenska dialekterna på sid. 94. Som exempel på dialekter eller ”folkmål” tar MiSK upp ”älvdalsmål, gutniska och skånska” (motsvarande ”gotländska, dalmål, skånska” i Hyltenstams text), tre språkvarieteter som för en svensk språkvetare har tämligen olika relationer till det svenska standardspråket. De argument som anförs för att dialekterna inte ska omfattas av konventionen citeras i listan nedan (uppdelningen i punkter är min egen):

1. ”En invändning mot att tillämpa konventionen på folkmålen är att det är tveksamt om de kan anses som språk. Den allmänna uppfattningen är nog snarare att de är dialekter [...]”
2. ”Ett annat skäl mot att tillämpa konventionen på folkmålen är att det är ett fåtal personer som använder dem som sitt dagliga uttrycksmedel.”
3. ”Det viktigaste argumentet mot att tillämpa konventionens bestämmelser på folkmålen är dock enligt vår uppfattning, att en sådan tillämpning skulle rimma illa med konventionens syfte. Som vi angett i kapitel två är ett av konventionens övergripande syften att stärka landsdels- eller minoritetsspråkens ställning i det offentliga livet, såsom i domstolar, hos myndigheter, i näringslivet m.m.”
 - a. ”Det finns enligt vår uppfattning inte någon anledning att stödja de gamla och lokalt färgade uttrycksformer som folkmålen är, genom en ökad användning av dem i offentliga sammanhang.”
 - b. ”Vi tror inte heller att en sådan användning av folkmålen i det offentliga livet skulle stödja folkmålen bevarande.”

Vad gäller det första argumentet är det svårt att förstå varför den allmänna uppfattningen ges en sådan tyngd – detta är definitivt inte fallet när det gäller övriga språk som diskuteras i utredningen. Det andra argumentet gäller antal talare, och frågan som uppstår är naturligtvis hur många som talar ”folkmål” i Sverige. MiSK hävdar att det är ”ett fåtal”, men ger ingen uppskattning, hänvisar inte till någon forskning, och utreder inte heller själva denna fråga – medan man som sagt gör omfattande utredningar av meänkieli, romani och jiddisch. Om skånska skulle inkluderas bland folkmålen, vilket MiSK implicerar, kan man dock räkna med minst en miljon talare.

Det tredje argumentet berör språkbruk i det offentliga livet, och är mer komplext. Här kan man notera dels att MSK främst tycks avse språkbruk i undervisning, kultur och media, dels att varje land själv avgör i vilken mån ett visst språk ska kunna användas i institutionella sammanhang som

domstolar och myndigheter. Storbritannien har, vilket nämndes ovan, till exempel erkänt manx och korniska som minoritetsspråk, utan att tillerkänna dessa språk några rättigheter vad gäller bruk i det offentliga samhället. Avslutningsvis hävdar MiSK också att det inte finns någon anledning att stödja ”folkmålen”, och att ett stöd ändå inte skulle gynna deras överlevande. Detta är knappast giltiga argument.

Den färdiga utredningen gick som remiss till 93 olika remissinstanser, främst rättsinstanser, kommuner, myndigheter och organisationer med anknytning till de diskuterade minoritetsspråken. Några nationella organ med särskild kunskap om och ansvar för språk och språkpolitik (som Språk och folkminnesinstitutet eller Svenska språknämnden) ingick inte i remisslistan, emellertid. Man fick 95 remissvar, varav en icke obetydlig del kom från organisationer som inte ingick i remisslistan (två exempel på sådana avsändare är Hofors Finska Pensionärer och Nordiska språkrådet), vilket visar att remissen fick en stor spridning. Två remissvar är särskilt intressanta, och kommer att diskuteras mer i detalj: det från Språk och folkminnesinstitutet och det från Dalmålsakademin.

Språk och folkminnesinstitutet (SOFI) var föregångaren till dagens Institut för språk och folkminnen (ISOF), som har ett nationellt ansvar för att bland annat bevara och sprida kunskap om de svenska dialekterna. I sitt remissvar, som är daterat 1998-06-30, behandlar SOFI på omkring en A4-sida enbart situationen för finska och samiska ortnamn. Dokumentet är undertecknat av direktören Björn Lindquist och namnvårdskonsulenten Leif Nilsson. Några andra aspekter av utredningen om landsdels- och minoritetsspråk berörs över huvud taget inte (SOFI 1998).

Dalmålsakademin svar (från 1998-07-15) är betydligt mer omfattande. På 18 sidor argumenterar akademien, som har haft stöd av professor Östen Dahl, för att dalmålen (med vilket man avser målen i Ovansiljan, Nedansiljan och Västerdalarna) bör omfattas av MSK, och flera avsnitt i utredningen utsätts för kritik. Det rör sig särskilt om diskussionen om språk och dialekter, om bristande utredning av dialekterna, och om det man kallar ”manipulativ argumentation” (Dalmålsakademin 1998:3).

Dalmålsakademin menar att Hyltenstams fokus på sociopolitiska faktorer som definierande kriterier för vad som ska kategoriseras som ett språk är problematiskt:

De språkformer som är hotade till sin existens och därför bäst skulle behöva ett sådant stöd [som att omfattas av MSK] är nämligen ofta just de som har sämst samhällelig status och därmed traditionellt aldrig setts som egna språk. Mer rakt på sak: den rådande synen på vad som är ett språk och vad som är en dialekt återspeglar den hävdvunna strukturen i samhället. (Dalmålsakademin 1998:2)

Dalmålsakademin understryker också att MSK:s kriterier inte inkluderar sociopolitiska faktorer.

För att kompensera för bristen på utredning och kunskap om dalmålen gör Dalmålsakademin en egen uppskattning av dalmålens särart, av var dalmål talas, och av hur många talare det finns. Historiskt sett har målen i Ovansiljan ofta betraktats som egna språk av resenärer och akademiker, och man menar också att det är tveksamt om man kan anta att de egentliga dalmålen har grenat av sig från svenskan – troligen har dalmålen uppstått tidigare, och således bör de ses som en egen gren på det nordiska språkträdet (se Kroonen 2015 för en liknande argumentation). Vidare finns det uppskattningsvis 30 000–45 000 dalmålstalare, vilket skulle innebära att dalmålet är jämförbart med meänkieli i storlek.

Slutligen invänder Dalmålsakademin också mot att MiSK i sitt yttrande menar att samiska bör ses som ett språk med flera dialekter, snarare än som flera språk, av det skälet att vissa samiska varieteter har så få talare att de i det senare fallet inte skulle kunna inkluderas bland minoritetsspråken (SOU 1997:192, sid. 105f). Här menar akademien att utredningen utgår från att samiska ska ges stöd, och utformar sin språkliga kategorisering så att den blir så gynnsam som möjligt för samiskan, medan ”folkmålen” behandlas precis tvärtom – man utgår från att dialekterna *inte* ska omfattas av MSK och argumenterar med detta i åtanke.

Dalmålsakademins opåkallade remissvar är utförligt och genomtänkt, och det är i mitt tycke svårt att bortse från några av de punkter i utredningen som de lyfter fram, men akademien fick inget gehör för sin kritik.

Vid tiden för MiSK:s rapport hade flera länder i Europa uppgraderat tidigare dialekter till landsdels- eller minoritetsspråk, men i rapporten görs inget försök att på allvar diskutera denna möjlighet i Sverige – bilden som framträder är att redan från dag ett var det vissa specifika språk som stod i fokus (vilket MiSK:s sammansättning tydligt visar). Den brist på kunskap om meänkieli, jiddisch och romani i Sverige som åtgärdades genom utförliga utredningar av dessa språk fick ingen motsvarighet när det gäller dialekterna, utan i det fallet hänvisade man till att folkmålen enligt ”den allmänna uppfattningen” är dialekter, och att sociopolitiska faktorer som till exempel avsaknaden av ett standardiserat skriftspråk talar mot att erkänna folkmålen som språk. MiSK:s ordförande Carin Lundberg (personlig kommunikation 2019) säger två decennier senare att: ”jag kan nog hålla med om att vi avfärdade dialekter rätt snabbt.”

Den följande språkpolitiska utvecklingen i Sverige bygger till stor del på SOU 1997:192 och SOU 1997:193. Inte minst klassificeringen av folkmålen som dialekter är en punkt som ständigt återkommer i senare yttranden

etc. (vilket diskuteras mer utförligt nedan). Viktiga hållpunkter (se Språkrådet 2019) är:

SOU 1997:192 Minoritetsspråksutredningen

SOU 1997:193 Utredning om de nationella minoriteterna

Prop. 1998/99:143 Nationella minoriteter i Sverige

SFS 1999:1175 Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar

SFS 1999:1176 Lag om rätt att använda finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar

SFS 2000:86 Förordning om statsbidrag till åtgärder för att stödja användningen av samiska, finska och meänkieli

SOU 2002:27 Mål i mun: Förslag till handlingsprogram för svenska språket

Prop. 2005/06:2 *Bästa språket*

Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi

för de nationella minoriteterna

Prop. 2008/09:153 Språk för alla – förslag till språklag

SFS 2009:600 *Språklag*

SFS 2009:724 Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk

Prop. 2017/18:199 En stärkt minoritetspolitik

De nationella minoriteternas ställning har alltså successivt stärkts, och minoritetsspråken har givetvis också blivit allt mer etablerade. Parallellt med denna utveckling har företrädare för olika svenska dialekter engagerat sig för att om möjligt erhålla stöd till sina respektive modersmål, och ingen grupp har varit så aktiv som de som har förordat att älvdalska ska erkännas som ett eget språk. I följande stycke redogör jag i korthet för debatten om älvdalskans status.

5. Dialekt som minoritetsspråk – debatt om älvdalskans status

Efter att svenskans och minoritetsspråkens ställning reglerats under början av 2000-talet har frågan om huruvida en viss språkvarietet är en dialekt eller ett språk – vilket länge var en helt akademisk fråga – fått en helt annan tyngd; en dialekt kan ju få materiellt stöd om den uppgraderas till landsdels- eller minoritetsspråk. Debatten om älvdalska var länge främst lokal, men efter ratificeringen av MSK och erkännandet av fem minoritetsspråk har den kommit att bli nationell, eller till och med internationell, just av det skälet att älvdalskans status som svensk dialekt har ifrågasatts. Redogörelsen i detta avsnitt består därför av tre delar. Först behandlas det lokala perspektivet, därefter presenterar jag hur älvdalskan har diskuterats i det vidare perspektivet och sist diskuterar jag hur äldre och nutida språkforskare har ställt sig till älvdalska.

5.1. Älvdalskan i Älvdalen

Redan i början av 1900-talet antog Lars Levander (1909a:42) att älvdalskan skulle försvinna inom en mansålder, som en följd av det ökande trycket från svenska. Så långt har utvecklingen inte gått, men när byarna avfolkades och byskolorna lades ned under andra halvan av 1900-talet ledde det till en avsevärd utjämning av den talade älvdalskan, en process som ytterligare förstärktes av att älvdalingarna själva ofta föredrog att lära sina barn att tala svenska i stället för älvdalska. John Helgander har i en serie studier (1996, 2005 etc.) visat att det finns stora generationskillnader – en kvinna som är född 1984 talar en älvdalska som ligger ganska långt från den älvdalska om beskrevs av Levander (1909a,b), medan äldre älvdalingar (födda 1914 och 1937) har bevarat många – men inte alla – äldre språkdrag. Rut ”Puck” Olsson började undervisa i Älvdalen 1953 (Olsson 2005) och ger bilden av att vid den tiden användes älvdalska ofta av eleverna, också i skolan; hennes äldsta elever var födda 1947. Garbacz (2010:33–36) och Garbacz & Johannessen (2015:11) hävdar att generationsskillnaderna ger anledning att dela upp älvdalskan i tre perioder, efter talarnas födelseår: klassisk älvdalska (fram till 1920), traditionell älvdalska (1920–1950), och modern älvdalska (efter 1950). Det är alltså tydligt att älvdalskan har utjämnats och blivit mer lik svenska under det senaste seklet.

Utvecklingen i Älvdalen är givetvis inte unik, och på många håll i landet har hembygdsföreningar och olika organisationer – som till exempel Gutamålsgillet, grundat 1945 – försökt ingripa mot utjämningen för att bevara

sina respektive språkarter. Föreningen för älvdalskans bevarande, Ulum Dalska ('vi ska tala älvdalska'), tillkom 1984. 1999 hade Ulum Dalska mer än 2 000 medlemmar (omkring 80 % av antalet talare), och var den största språkföreningen i Sverige, vilket visar att älvdalskan är mycket viktig för älvdalingarna (Ulum Dalska 2019). På 1980-talet hade älvdalskan emellertid låg status, man talade inte älvdalska i skolan, och älvdalskan var inte synlig i samhället på något sätt. Genom Ulum Dalskas försorg har statusen för älvdalska successivt ökat, och olika typer av älvdalska evenemang har arrangerats – *glåmåkwelder* ('pratkvällar'), *kwedåkwelder* ('sångkvällar'), sagoläsning för barn, kurser i älvdalska och så vidare. Vidare finns det nu en omfattande älvdalsk ordbok (Steensland 2010), en grammatik (Åkerberg 2012), samt flera texter avsedda för barn och ungdomar – som till exempel Björn Rehnströms böcker om älgkalven Roð ('Röd'). Lars Steensland, en av grundarna av Ulum Dalska och professor (emeritus) i slaviska språk, har dessutom översatt de fyra evangelierna till älvdalska.

Arbetet med att bevara älvdalskan stöds också av andra organisationer i Älvdalen. Älvdalens Besparingsskog finansierar ett stipendium som elever i årskurs 9 kan få efter avklarat prov i älvdalska, och Konsum Älvdalen och Elfdalens hembygdsförening är också viktiga lokala aktörer.

Älvdalens kommun hade fram till mitten av 2010-talet en tämligen avvaktande hållning till älvdalskan, trots att man år 2006 beslutade sig för att ge stöd åt Ulum Dalskas strävanden. 2015 avslog kommunen till exempel ett förslag om att ha älvdalska skyltar på kommunhuset och vid kommungränsen:

Älvdalskan kan användas vid alla typer av marknadsföring av kommunen. Däremot är det inte möjligt i dagsläget att ge älvdalskan samma betydelse som svenskan och sydsamiskan vilka är officiella språk. I kommunens myndighetsframträdande kommer inte älvdalskan att komplettera kommunens officiella skyltar. (Älvdalens kommun 2015)

De senaste åren har kommunen emellertid blivit allt mer positiv, och nu samarbetar kommunen med Konsum Älvdalska om det älvdalska språkpriset *Övdalsbyönn*, och har som mål att göra detta också i framtiden (Älvdalens kommun 2018:12). Kommunen samarbetar också med Ulum Dalska och Älvdalens Besparingsskog när det gäller språkstipendier till älvdalsktalande elever i årskurserna tre, sex och nio.

I juni 2018 beviljade Allmänna arvsfonden stöd till det treåriga projektet *Wilum og bellum* ('vi vill och vi har möjlighet'), som syftar till att "rädda, bevara, revitalisera och utveckla det älvdalska språket" (Allmänna arvsfonden 2018). Projektet drivs av kommunen och Ulum Dalska, och har bland annat resulterat i att 80 högstadiel elever kunde läsa älvdalska i skolan under

våren 2019. Det är värt att notera att arvsfondsdelegationen har beslutat att ge stöd åt det älvdalska språket, och inte den älvdalska dialekten; ledamöterna i delegationen utses av regeringen, och där ingår bland annat Mattias Ludvigsson, som är biträdande enhetschef på Kulturdepartementet.

Sammanfattningsvis har älvdalskan på det lokala planet fått en markant ökad status, efter en lång nedgångstid under 1900-talet. Det finns nu älvdalska texter av olika typer, flera organisationer samverkar för att bevara älvdalskan, och älvdalska elever har för första gången någonsin kunnat läsa älvdalska i skolan, tack vare projektet *Wilum og bellum*. Framtiden för älvdalska ser alltså ljusare ut än på länge. Det är möjligt att detta inte enbart beror på det lokala engagemanget; älvdalskan har uppmärksammats, diskuterats och debatterats också utanför Älvdalen under halvannat decennium, vilket indirekt kan ha gynnat älvdalskan där den talas. I det följande avsnittet sammanfattar jag dessa mer externa händelseförlopp.

5.2. Europa, Sverige och älvdalskan

År 2001 hölls ett informellt möte för EU:s kulturministrar i Falun, och Ulum Dalska var en av fyra europeiska språkorganisationer som bjöds in till mötet. Deltagarna från Ulum Dalska informerade om älvdalska, och förde fram argument liknande de som Dalmålsakademien tog upp i sitt remissvar (se ovan), med intentionen att på sikt få älvdalska erkänt som ett språk, till följd av att Sverige ratificerat MSK året innan.

I den rapport från Europarådets expertkommitté, en grupp som granskar hur medlemsländerna tillämpar MSK, som kom 2003 nämns inte älvdalska. I de följande rapporterna (2006, 2009, 2011, 2015 och 2017) ägnas älvdalska emellertid ganska stort utrymme, och expertkommittén, som har haft kontakt med Ulum Dalska, uppmanar varje gång Sverige att se över situationen för älvdalska:

The Committee of Experts therefore encourages the Swedish authorities to clarify the status of Elfdalian as a language or dialect through, for example, commissioning an independent scientific study, in co-operation with the speakers. (Expertkommittén 2011:9)

The authorities are invited to consider applying Part II of the Charter to Elfdalian (Expertkommittén 2017, 4:1, R)

I sina svar till Europarådet har Sverige varje gång hänvisat till SOU 1997:192 (se ovan), och också stött sig på svar från Institutet för språk och folkminnen (ISOF), som fungerar som regeringens remissinstans när det gäller frågor om älvdalskans (och alla andra dialekters) status. ISOF har

genomgående varit negativt inställd till att älvdalska – eller någon annan dialekt i Sverige – uppgraderas till språk, och särskilt två dokument sammanfattar ISOF:s argument bra; det rör sig om Anna Westerbergs yttrande i samband med att den norske studenten Mats Blakstad och tio lingvister (varav jag var en) sökte språkstatus för älvdalska hos SIL 2015⁸ och om en rapport om älvdalska från 2017 (ISOF 2017).

Westerberg (2015) menar att älvdalska inte ska erkännas som ett språk av SIL, eftersom ”Älvdalska is traditionally regarded as a Swedish dialect” och eftersom den nutida älvdalskan har utjämnats och inte motsvarar den klassiska älvdalska som beskrevs av Levander (1909b). Ytterligare ett skäl för att inte erkänna älvdalskan förs fram i följande stycke, vilket avslutar Westerbergs yttrande (2015:2):

The supporters of this application choose to disregard the fact that there are still many traditional Swedish dialects that are very different from standard Swedish and therefore regarded as separate languages by their speakers. In my opinion, the idea of proclaiming Älvdalska to be more important than all the others is deeply problematic. This is also the official view of the Institute for Language and Folklore [...], which is a Swedish Government agency [...]. (Westerberg 2015:2)

Till följd av bland annat Westerbergs yttrade avslogs Blakstads ansökan, men SIL ändrade uppfattning efter att lingvister (däribland jag själv), Ulum Dalska och dess språkgorgan Råddjärum, Språkförsvaret och Älvdalens kommun invänt mot detta yttrande – älvdalska är sedan 2016 *Övdalian* på Ethnologue, med språkkoden *ovd*. Oavsett hur man värderar Westerbergs argument är det intressant i sig att en anställd på en svensk myndighet med ansvar bland annat för att bevara och öka kunskapen om svenska dialekter finner det angeläget att förhindra att älvdalska erkänns som språk av en ideell, internationell organisation.

I samband med att flera riksdagsledamöter motionerade om att undersöka älvdalskans status 2015–2017 (riksdagsmotioner om att erkänna och/eller undersöka älvdalska kom också in 2006, 2009 och 2011) ombads ISOF att utreda frågan närmare, vilket resulterade i rapporten *Älvdalskans språkpolitiska status* (som i sig är odaterad och inte undertecknad). I rapporten menar ISOF (2017:9ff) att MSK kräver mycket omfattande åtaganden från en stat när det gäller erkännandet av ett landsdels eller minoritetsspråk – det rör sig om både skyddande och främjande åtgärder, som bland annat innefattar utbildning (på alla nivåer), möjlighet att använda det specifika

⁸ *Summer Institute in Linguistics*; SIL, är en USA-baserad ideell organisation som bland annat driver den stora nätsidan Ethnologue, där alla världens språk presenteras. SIL har omkring 5 000 medarbetare i 84 länder.

språket i rättväsendet, i kontakt med myndigheter samt i massmedia ("produktion och distribution av radion [sic] och TV-program"). Dessutom måste språket främjas i kulturella och andra sammanhang, som till exempel inom åldrvården. Denna beskrivning stämmer dock inte med verkligheten; som har visats ovan kan stater välja mycket begränsade skyddsåtgärder för erkända språk (enligt MSK del II), och ett erkännande av älvdalska torde därför inte automatiskt innebära att Sverige som stat måste börja producera älvdalska TV-program; i sin sjätte rapport uppmanade expertkommittén också Sverige att överväga att skydda älvdalska enligt del II i MSK (se citat ovan), och inte enligt den betydligt mer omfattande del III.

När det gäller just älvdalskan menar ISOF (2017) att ett viktigt argument mot att erkänna älvdalska som ett språk är att älvdalskan varierar både geografiskt och mellan generationerna. Frågan om vilken älvdalska som ska erkännas riskerar alltså att splittra älvdalingarna.

[...] var gränsen än dras så innebär det att andra varieteter av älvdalskan hamnar utanför, vilket riskerar att skapa splittring bland älvdalsktalande. (ISOF 2017:15)

Att älvdalskan skulle erkännas som minoritets- eller landsdelsspråk medan Våmhusmålet fortfarande skulle betraktas som en dialekt ter sig problematiskt. (ISOF 2017:16)

Om kravet på att få älvdalskan erkänd som minoritets- eller landsdelsspråk på sikt syftar till att återskapa en förlorad äldre språkform så bör man fråga sig för vems skull detta borde ske. Att tillägna sig arkaiskt normerad älvdalska i tal och skrift är en synnerligen krävande uppgift som sannolikt skulle bereda svårigheter för många. Enligt vår bedömning kan det i det här sammanhanget finnas en risk för splittring. (ISOF 2017:17)

Man kan i sammanhanget notera att liknande förhållanden gäller för till exempel samiska och romani, som båda kan delas upp i flera olika varieteter (och som båda talas i spridda områden i Sverige), och talarna av meänkieli blev verkligen splittrade då deras språk blev ett minoritetsspråk i Sverige medan det fortfarande är en dialekt i Finland. Dessutom kan man hävda att det är rimligt att utgå ifrån att älvdalingarna, som har en stark, historiskt grundad, sammanhållning och som alla bor i södra delen av Älvdalens kommun, har förmåga – och rätt – att på egen hand avgöra frågorna om urval och eventuell standardisering av sitt språk. Williams (2008:85) uttrycker detta klart: "Om de älvdalsktalande enar sig om kravet på språklig status, har de enligt rätten till självidentifikation privilegiet att själva avgöra vad som är bäst för dem."

Avslutningsvis menar ISOF (2017:19) att för älvdalskans överlevnad är det viktigare att fokusera på ”konkreta åtgärder”.

Med tanke på att antalet talare av älvdalska och andra dialekter drastiskt minskar ser vi det som väsentligt att fokus i det här skedet snarare borde riktas mot de konkreta åtgärder som är nödvändiga i arbetet med att föra älvdalskan vidare till nästa generation. (ISOF 2017:19)

ISOF tycks alltså å ena sidan anse att älvdalskan definitivt bör få leva vidare och traderas till nya generationer, men å den andra bör älvdalskan inte omfattas av MSK, var syfte ändå är att skydda hotade språk och garantera deras överlevnad. ISOF (2017) går dock inte in på huruvida älvdalska uppfyller de krav som MSK ställer på landsdels- och minoritetsspråk, men Westerberg (2015:2) uttrycker tydligt att älvdalska är ”very different” i jämförelse med standardsvenska, och därmed borde älvdalska betraktas som ett språk enligt MSK:s kriterier.

Med stöd av rapporten från ISOF (2017) avslag Konstitutionsutskottet samtliga motioner om älvdalskans status.

Utskottet noterar det ökade stödet bland lingvister för att betrakta älvdalskan som ett eget språk, men också de invändningar som framförs av Institutet för språk och folkminnen. Mot denna bakgrund är utskottet inte berett att ta något initiativ med anledning av motionsyrkandena och avstyrker därför motionerna. (Konstitutionsutskottets betänkande 2016/17:KU16, sid. 38)

Älvdalska har alltså ett visst stöd från Europarådets expertkommitté och från enskilda riksdagsledamöter från olika partier som motionerar om att ompröva älvdalskans ställning.⁹ De sittande regeringarna har dock hittills avvisat varje propå om att ompröva älvdalskans (eller någon annan dialekts) status, med hänvisning främst till formuleringarna i SOU 1997:192 och till utlåtanden från ISOF.

5.3. Lingvisterna och älvdalskan

Svenska språkforskare har i flera sekler intresserat sig för språkvariationen i Dalarna – redan den första tryckta dialektavhandlingen i Sverige, *Historiola lingvæ dalekarlicæ* (Näsman 1733), består av jämförelser mellan svenska, gotiska, isländska, Mora- och Orsamål och älvdalska.¹⁰ 1800-talets

⁹ De två senaste är *Älvdalskan som eget språk* (motion 2019/20:183 av Peter Helander (C)) och *Bevara och levandegör språket älvdalska* (motion 2019/20:2 av Robert Stenkvisst (SD)).

¹⁰ Avhandlingen bygger i sig på två äldre uppsatser av Johan Eenberg – se Ringmar & Steensland (2011).

dialektologer upprätthöll detta intresse, och Noreen (1911:104) menar att av Ovensiljanmålen är just älvdalskan ”den i allo intressantaste och forntrognaste formen”. Levander (1909a,b, 1925–1928) utforskade såväl älvdalskan som andra dalmål, och Björklund (1956) diskuterade ett älvdalskt textstycke från 1622 i sin avhandling. Lars Steensland är den forskare som på senare tid har publicerat mest om älvdalska. Förutom ordböcker och översättningar av Nya Testamentet har han också i olika publikationer utforskat älvdalska växtnamn (1994), fågelnamn (2000) och ortnamn (2006), samt engerat sig i frågan om hur älvdalska kan skrivas och om älvdalskans språkstatus.

På senare tid har älvdalska i ökande utsträckning också uppmärksamats av utländska språkvetare. Konferenser om älvdalska har hållits 2004 (Nyström 2005), 2008 (Nyström & Sapir 2011) och 2015, och särskilt den senaste konferensen (som hölls i Köpenhamn) fick ett visst genomslag i internationella media.

Det stora nordiska forskningssamarbetet Skandinavisk Dialektsyntax (ScanDiaSyn) utförde fältarbete i sju älvdalska byar 2007, varvid 22 forskare från hela Norden och 168 älvdalingar deltog i undersökningarna. 2009 hölls ett projektstormöte i Älvdalen, där 43 lingvister deltog (en del av dem från Nederländerna och Italien). Några resultat av dessa insatser är en nätbaserad älvdalsk korpus (NorDiaCorp 2019) samt Benzen m. fl. (2015).

Garbacz (2010), Melerska (2011) och Karlander (2017) är tre nyare avhandlingar om älvdalska, och det har också under senare tid skrivits många uppsatser om älvdalska – tre exempel är Lantorová (2016), Tsiouris (2018) och Skøtt-Jensen (2019).

Man kan alltså se att från början av 2000-talet har älvdalska fått allt mer uppmärksamhet bland språkvetare i och utanför Sverige, och erkännandet av älvdalska som ett eget språk 2016 är ett tecken på detta. Till skillnad från de mer traditionellt inriktade forskarna har de moderna lingvister som intresserar sig för älvdalskans språkdrag också ofta tagit ställning för älvdalskan och dess överlevnad; en debattartikel i Mora Tidning efter ScanDiaSyn-fältarbetet 2007 skrevs till exempel under av språkprofessorer från Lund, Oslo, Helsingfors, Århus och Tromsø, och debatten har varit levande sedan dess. Karlander (2018) noterar att medan Språklagen 2009 på många sätt blev en slutpunkt för den språkpolitiska diskussionen i Sverige, så har debatten om älvdalska fortsatt – driven av förhoppningen om ett nationellt erkännande av älvdalska som ett språk. En stor majoritet av svenska och utländska lingvister har härvid ställt sig på Ulum Dalskas sida, och det är rimligt att anta att detta stöd har varit viktigt för älvdalingarnas

språkliga självmedvetande och deras allt mera positiva inställning till sitt språk.

6. Avslutande diskussion – behövs det en svensk dialektpolitik?

I den här artikeln har jag behandlat språkrättigheter, och i synnerhet MSK och hur Sverige har hanterat frågan om dialekternas status, med älvdalska som en fallstudie. För att nå fram till ett svar på rubrikens fråga resonerar jag i detta avslutande avsnitt om tre relevanta aspekter på sakfrågan: vår aktuella kunskap om de nutida dialekterna, Sveriges tillämpning av MSK samt huruvida dialekttalare kan ha samma rättigheter till sitt eget språk som modersmålstalande svenskar, de nationella minoriteterna och invandrare.

Under de senaste decennierna har acceptansen för dialekter ökat i offentliga sammanhang,¹¹ och dialekternas ökade synlighet (och hörbarhet) har i sin tur inneburit att allmänhetens intresse för dialekter har tilltagit. De dialekter som förekommer i media skiljer sig givetvis mycket från de genuina dialekter som talades under 1800-talet, och det finns en utbredd uppfattning om att det inte längre finns några dialekter som är obegripliga för en utomstående: ”Genuina dialekter existerar inte längre, eftersom dialektalande har starka inslag av standardformer” (Johansson 2011:119). En sådan ståndpunkt kan delvis ha sin grund i att dialekter inte längre undersöks enligt äldre metoder, som innebär att forskaren vistas på samma plats i flera år (som som Noreen 1877 och Levander 1909b). Sentida sociodialektologiska studier fokuserar vidare ofta på just dialektutjämning (som till exempel Sandström 2010 och Svahn & Nilsson 2014), och ytterligare en faktor kan vara urvalet av informanter i den moderna dialektologin. Nilsson (2010) visar dock att en västgötsk informant som har valts ut enligt äldre kriterier (känd dialekttalare, äldre etc.) har behållit långt fler dialektala drag än vad tidigare studier har visat. Det är också sannolikt att det talas dialekt i kretsar som inte är direkt tillgängliga för forskare på tillfälligt besök; av egen erfarenhet vet jag att det är fullt möjligt att vistas i Älvdalen i flera veckor utan att höra ett ord älvdalska, samtidigt som många lokala verksamheter (granplantering, bakning, älgjakt, fiske) kan vara enspråkigt älvdalska.¹² Jag vill därför hävda att vår kunskap om exempelvis dagens

¹¹ Skånska tycks emellertid fortfarande vara en föga accepterad dialekt. Kvällsposten (2019a) redogör för hur nyhetsuppläsaren Elaf Ali, som är uppvuxen i Kristianstad, hänvisades till en talpedagog av SVT, och samma tidning låter Björn Ranelid ge uttryck för sin harm över att ofta bli uppmanad att ”tala svenska” (Kvällsposten 2019b).

¹² Älvdalska har alltså varit ett osynligt språk (se Havinga & Langer 2015): inget officiellt erkännande, inget skriftspråk och ingen synlighet i samhället (skyltar etc.).

jamska, bondska och gutniska kan vara ganska bristfällig – det gäller både antal talare och språkliga drag som till exempel morfologi och syntax. Dalmålsakademin (1998) menade att det för 20 år sedan fanns 30 000–45 000 dalmålstalare, men detta är en uppskattning som inte vilar på någon språkvetenskaplig undersökning, och exakt vad som avses med ”dalmålstalare” specificeras inte. När det gäller älvdalska kan man konstatera att även om språket har närmat sig svenska, så är det fortfarande så avvikande att det är i princip obegripligt för en svensktalande.

En nödvändig förutsättning för att över huvud taget diskutera dialektpolitik är alltså att uppdatera kunskapen om dagens dialekter med moderna metoder, eftersom en sådan diskussion inte kan utgå från befintligt arkivmaterial eller en allmän uppfattning om att alla svenska dialekter är mer eller mindre utjämnade.

Att kunskapen om svenska dialekter var bristfällig i MiSK framgår tydligt i SOU 1997:192, och av den anledningen hade en noggrann utredning av samma typ som gjordes av romani, meänkieli och jiddisch varit önskvärd. Vidare frångick kommittén de definierande kriterier som fastställs i MSK, och utgick i stället främst från att det som skiljer ett språk från en dialekt är ett standardiserat skriftspråk – vilket naturligtvis exkluderar alla svenska dialekter. I myndigheternas fortsatta hantering av frågan om språk eller dialekt återkommer argumenten i SOU 1997:192 ständigt, och ISOF (Westerberg 2015, ISOF 2017) framför dessutom nya argument mot att erkänna älvdalska som ett språk. Inga argument som åberopas utgår emellertid från formuleringarna i MSK, utan det rör sig om att ett erkännande skulle kunna splittra älvdalingarna etc. Man kan alltså konstatera att tillämpningen av MSK i Sverige skiljer sig från många andra länder, varav flera har uppgraderat dialekter till språk, och det är värt att reflektera över om statsmakternas hållning är medveten och avsiktlig, eller om den i första hand är en konsekvens av SOU 1997:192. I det senare fallet är det möjligt att en uppföljning och revidering av utredningen kunde leda till en ny syn på dialekternas status.

Slutligen återstår frågan om dialekttalare kan anses ha samma rättigheter till sina respektive modersmål som andra grupper som omfattas av den svenska språkpolitiken. Karlander (2017:10) menar att älvdalska, som politiskt sett varken är standardsvenska eller ett eget språk, för närvarande befinner sig i ett limbo:

Contingently, Övdalsk has ended up in a political limbo. While Sweden's state-backed vision of language espouses and promotes the 'bilingualism' of its officialized minorities – endorsing, in various ways, the five languages of its 'national minorities' as well as the 'mother tongues' of immigrants and their descendants – the same regime remains uncompromising on the

necessity for its unambiguously Swedish majority to unilaterally embrace the national standard language (i.e. Swedish). (Karlander 2017:10)

Älvdalska är erkänt som ett språk internationellt och av de flesta nordiska lingvister, älvdalskan uppfyller MSK:s kriterier, och älvdalingarna själva anser att de talar ett eget språk, men något officiellt erkännande i Sverige har älvdalskan inte.

Många modersmålstalande svenskar har en stark lokal språklig identitet och anser sig tala egna språk, men ur ett lingvistiskt perspektiv är det självklart att medan en sådan ståndpunkt möjligen kan vara motiverad för den som talar älvdalska, jamska eller gutniska, så är läget annorlunda för den som talar småländska eller västgötska. Talarnas värdering av sina modersmål baserar sig givetvis inte på språkvetenskapliga särdrag, men ur språkrättighetssynpunkt torde det ändå vara nödvändigt att grunda eventuella stödåtgärder på undersökningar av det slag som föreslås ovan. Att urskilja vilka dialekter som skiljer sig så mycket från standardssvenska att de enligt MSK skulle kunna betraktas som egna språk blir alltså en grannliga uppgift, inte bara för att det är en språkvetenskaplig utmaning, utan också för att talarna kan komma att omfattas av rättigheter som inte tillkommer de som talar en utjämnad dialekt eller standardssvenska.

Trots problem av denna typ är det i mina ögon rimligt att barn som växer upp med till exempel älvdalska som modersmål bör ges samma rättigheter att använda och utveckla sitt språk som andra som inte talar svenska. En älvdalspojke vände sig till sin mamma med orden *Mun, ig för luv maig nu* under en intervju för några år sedan, och det är inte lätt att förstå varför den pojken inte fick möjlighet att vidareutveckla sitt modersmål i skolan. I SOU 2006:19, om det samiska språket, sägs bland annat att ”Att kränka en annan människas språk eller kultur innebär även en kränkning av individen och hans eller hennes identitet” (SOU 2006:19, sid. 59f), och denna formulering torde gälla för alla i Sverige – också älvdalingar.

Europarådets expertkommitté uppmanade alltså Sverige att genomföra “an independent scientific study, in co-operation with the speakers” (Expertkommittén 2011:9) för att belysa älvdalskans språkvetenskapliga status, men en sådan undersökning kunde omfatta fler potentiella uppgraderingskandidater – och oavsett det politiska utfallet skulle vi på köpet få lära oss betydligt mer om dialektsituationen i Sverige idag.

Syftet med den här artikeln har varit att belysa hur frånvarande de svenska dialekterna har varit i den språkpolitiska debatten i Sverige, och vilka följder den ganska bristfälliga framställningen i SOU 1997:192 har fått. Mitt svar på rubrikens fråga är alltså att vi behöver en genomtänkt svensk dialektpolitik, och den bör vila på en aktuell, språkvetenskaplig

grund. En sådan grund är en förutsättning för att avgöra om några dialekter kan eller bör uppträffas till språk (och vilka de i så fall är), om dialekterna ska ges stöd på något annat sätt, eller om de ska få utvecklas efter sina egna förutsättningar i ständig konkurrens med ett allt mer påträngande standard-språk, så som de alltid har gjort.

Litteratur

- Bentzen, Kristine, Henrik Rosenkvist & Janne Bondi Johannessen (red.), 2015: *Studies in Övdalian Morphology and Syntax*. Linguistik Aktuell 221. Amsterdam & Philadelphia: Johan Benjamins.
- Bergroth, Hugo, 1917: *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: H. Schildt.
- Björklund, Stig, 1956: *Älvdalsmålet i Andréas Johannis Prytz' Comoedia om konung Gustaf Then Första 1622*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Boyd, Sally, 2007: Communication and community: Perspectives on language policy in Sweden and Australia since the mid-1970's. I: Anne Pauwels, Joanne Winter & Joseph Lo Bianco (red.), *Maintaining minority languages in transnational contexts*. London: Palgrave MacMillan. S. 141–179.
- Boyd, Sally & Leena Huss. 2004: Do the national languages of Europe need a national language policy? Some reflections on the report of the Committee for the advancement of Swedish from a multilingual perspective. *Proceedings from the Second International Symposium on Bilingualism*. Institutionen för lingvistik: Göteborgs universitet.
- Dalmålsakademien, 1998: *Dalmålsakademins yttrande över Minoritetsspråkkommitténs betänkande "Steg mot en minoritetspolitik – Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk"*. Ku1999/01001, Arkiv- och registratursektionen, Regeringskansliet.
- Garbacz, Piotr, 2010: *Word Order in Övdalian: A Study in Variation and Change*. Lunds universitet: inst. för nordiska språk.
- Garbacz, Piotr & Janne B. Johannessen, 2015: Övdalian from 1909 to 2009. I: Kristine Bentzen, Henrik Rosenkvist & Janne Bondi Johannessen (red.): *Studies in Övdalian Morphology and Syntax*. Linguistik Aktuell 221. Amsterdam & Philadelphia: Johan Benjamins. S. 11–46.
- Havinga, Anna & Nils Langer, 2015: *Invisible Languages in the Nineteenth Century*. Oxford etc.: Peter Lang.
- Helgander, John: 1996. *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. Falun: Högskolan Dalarna
- Helgander, John. 2005. Älvdalsmål i förändring – några reflektioner kring en fallstudie. I: Gunnar Nyström (red.), *Proceedings of the 1st Conference on Övdalian*.
- Hult, Francis, 2004: Planning for multilingualism and minority language rights in Sweden. *Language Policy* 3(2). S. 181–201.
- Hult, Francis, 2012: English as a transcultural language in Swedish policy and practice. *TESOL Quarterly* 46. S. 230–257.

- Hyltenstam, Kenneth (red.), 1999: *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, Kenneth, 2005: Linguistic minorities in Scandinavia II: Immigrant minorities. I: Bandle, O., Braunmüller, K., Jahr, E. H., Karker, A., Naumann, H.-P. & Teleman, U. (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages, Volume 2*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 2119–2127.
- Johansson, Lars-Erik, 2011: Mellan standard och dialekt: utformning av ett språkligt begreppssystem. *VAKKI* 38: S. 117–128.
- Josephson, Olle, 2008: Ett års språkpolitik. *Språkvård* 2006:4. S. 3.
- Josephson, Olle, 2015: Tankarna bakom Deklaration om nordisk språkpolitik. I: Nätverket för språknämnderna i Norden (utg.), *Språk i Norden*. S. 85–96.
- Josephson, Olle, 2018: *Språkpolitik*. Stockholm: Morfem.
- Karlander, David, 2017: *Authentic Language: Övdalske, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*. Stockholm: Institutionen för svenska och flerspråkighet.
- Karlander, David, 2018: State categories, state vision and vernacular woes in Sweden's language politics. *Language Policy* 17,3. S. 343–363.
- Kroonen, Gus, 2015: Introduktion til elvdalsk II (diakroni). Föredrag vid Tredje konferensen om älvdalska, Köpenhamn.
- Lantorová, Petra, 2016: Det älvdalska språket som en nordisk skatt. Opubl. MA-uppsats. Brno: Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky.
- Levander, Lars, 1909a: I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? *Språk och stil* 9:39–59.
- Levander, Lars, 1909b: *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. Stockholm: Kungliga boktryckeriet P. A. Norstedt and söner.
- Levander, Lars 1925–1928: *Dalmålet. Beskrivning och historia*. I+II. Uppsala.
- Melander, Björn, 2001: Swedish, English and the European Union. I: Sally Boyd & Leena Huss (red), *Managing multilingualism in a European nation-state: Challenges for Sweden*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 13–31.
- Melerska, Dorota, 2011: *Älvdalskan, mellan språkdöd och revitalisering*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Katedra Skandinavistyki.
- Milani, Tommaso, 2007: *Debating Swedish: Language politics and ideology in contemporary Sweden*. Stockholm: Stockholm University.
- Noreen, Adolf, 1877: *Fryksdalsmålet* s ljudlära. Uppsala.
- Noreen, Adolf. 1911. *Spridda studier*. Stockholm: AB Ljus.
- Näsman, Reinhold. 1733. *Historiola lingvæ Dalecarlicæ*. Uppsala.
- Olsson, Rut “Puck”, 2005. Masses muna (‘Masses mamma’). I: Gunnar Nyström (red.), *Rapport från första konferensen om älvdalska*.
- Skutnabb-Kangas, Tove & Robert Phillipson, 1994: Linguistic human rights, past and present. I: Tove Skutnabb-Kangas & Robert Phillipson (red.), *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 71–110.

- Skøtt Jensen, Marie, 2019: Hvilken status har elvdals i forhold till standardsvensk? Opubl. BA-uppsats. København: Institut för nordiske studier og sprogvidenskab.
- SOFI, 1998: *Yttrande ang. betänkandena SOU 1997:192 och 193*. Ku1999/01001, Arkiv- och registratursektionen, Regeringskansliet.
- Stensland, Lars, 1986: *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*. Älvdalen.
- Stensland, Lars, 1994: *Älvdalska växtnamn förr och nu*. Lund.
- Stensland, Lars, 1999: *Fågelnamn och fågelliv i Älvdalen*. Lund.
- Stensland, Lars, 2006: *Var åvå dier ferid?* Uppsala: Uppsala universitet.
- Stensland, Lars, 2010: *Material till en älvdalsk ordbok*. Älvdalen: Ulum Dalska.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014: *Dialektutjämning i Västsverige*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen.
- Teleman, Ulf, 1992: Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa. *Språkvård* 4. S. 7–17.
- Teleman, Ulf & Margareta Westman, 1997: Behöver vi en nationell språkpolitik? *Språkvård* 33. S. 5–16.
- Tsiouris, Mikael, 2018: Modal betydelse i älvdalska. En studie av de älvdalska modalverben *bella*, *dugå* och *kunna*. Opubl. mag. uppsats. Göteborg: inst. för svenska språket.
- Williams, Henrik, 2008: Älvdalska – dialekt eller minoritetsspråk? *Saga och Sed* 2007. S. 83–85.
- Åkerberg, Bengt, 2012: *Älvdalsk grammatik, under medverkan av Gunnar Nyström*. Älvdalen: Ulum Dalska.

Elektroniska källor

- Allmänna arvsfonden, 2018: *Wilum og bellum*. <https://www.arvsfonden.se/projekt/wilum-og-bellum>
- Dalmålsakademien 1998: *Dalmålsakademins yttrande över Minoritetsspråkkommitténs betänkande "Steg mot en minoritetsspråkpolitik – Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk"*. Ku1999/01001, Arkiv- och registratursektionen, Regeringskansliet.
- Ethnologue 2019, rusinska: <https://www.ethnologue.com/language/RUE>
- Ethnologue 2019, kasjubiska: <https://www.ethnologue.com/language/csb>
- Expertkommittén, 2011: *Application of the Charter in Sweden. Fourth monitoring cycle*. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCT-Content?documentId=09000016806dbae0>
- Expertkommittén, 2017: *Sixth report of the Committee of Experts in respect of Sweden*. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680703ca5#_Toc475970369
- ISO 2017: *Älvdalskans språkpolitiska status*. http://www.xn--sprkfrsvaret-vc4v.se/sf/fileadmin/PDF/AElvdalskans_spraakpolitiska_status.pdf
- ISO, 2019: *Milstolpar i svensk språkpolitik*. <https://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakpolitik/milstolpar-i-svensk-sprakpolitik.html>

- Konstitutionsutskottets betänkande 2016/17:KU16: *Minoritetsfrågor*.
<https://data.riksdagen.se/fil/47E12361-9468-4D7E-98D2-B50ACCCBF61B>
- Kvällsposten, 2019a; *Min skånska är en del av min identitet*: <https://www.expressen.se/kvallsposten/radioprofilens-ord-efter-lyssnarens-kommentar/>
- Kvällsposten, 2019b: *Jag talar skånska – och det finns ingen riktig rikssvenska*.
<https://www.expressen.se/kvp/kronikor/bjorn-ranelid/jag-talar-skanska-och-det-finns-ingen-riktig-rikssvenska/>
- Minoritetspråkskonventionen* (engelska): <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages>
- NorDiaCorp, 2019: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>
- Nyström, Gunnar (red.), 2005: Rapport från första konferensen om älvdalska. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A431173&dswid=7897>
- Nyström, Gunnar & Yair Sapir (red.), 2011: *Rapport från andra konferensen om älvdalska*. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:431171/FULLTEXT02>
- Ringmar, Martin & Lars Steensland, 2011: *Johan Eenbergs två uppsatser om dalmålet*: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:431172/FULLTEXT01.pdf>
- SOU 1932:31: *Betänkande med förslag till undervisningsplaner för rikets allmänna läroverk och de kommunala mellanskolorna m. m.* https://weburn.kb.se/meta-data/280/SOU_1368280.htm
- SOU 1997:192: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/sou-1997-192-d1_GLB3192d1
- SOU 1997:193: *Steg mot en minoritetsspolitik*. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/sou-1997-193-GLB3193>
- SOU 2006:19: *Att återta mitt språk - åtgärder för att stärka det samiska språket*.
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2006/02/sou-200619/>
- SÖ 2000:3: *Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/sveriges-internationella-overenskommelser/2000/01/so-20003/>
- Ulm Dalska, 2019: <http://www.ulumdalska.se/>
- Universal Declaration of Linguistic Rights, 2006. https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals389.pdf
- Westerberg, Anna, 2015. Utan titel. https://iso639-3.sil.org/sites/iso639-3/files/change_requests/2015/CR_Comments_2015-046.pdf
- Älvdalens kommun, 2015: Protokoll allmänna utskottet: <https://www.alvdalen.se/download/18.2a0514cf167c6092224c8459/1551353884197/Allm%C3%A4nnan%20utskottet%202015-10-07.pdf>
- Älvdalens kommun, 2018: *Kulturplan 2019–2022*: <https://www.alvdalen.se/download/18.43876c7216bc1b505084b1a9/1564141111100/Kulturplan%202019-2022%20%C3%84lvdalens%20kommun.PDF>

